

Introducció: El llarg camí vers el dret de l'educació

Introduction: The long way towards the right to education

Jaume Carbonell i Sebarroja
jaume-carbonell@hotmail.com

Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana (Espanya)

Data de recepció de l'original: maig de 2015

Data d'acceptació: octubre de 2015

I. UNA ULLADA AL MÓN

El benestar dels pobles va estretament lligat a la conquesta dels Drets Humans de primera i segona generació; és a dir, als individuals i als socials. I entre aquests, el dret a l'educació ocupa un lloc destacat. A qui pertoca que es garanteixi? Sens dubte als poders o administracions públiques. En primer lloc a l'Estat, però, segons els casos, també a altres poders d'àmbit regional o local.

En l'àmbit mundial la història mostra que aquest dret ha estat sotmès a tres tipus de decisions pel que fa a la política educativa.

La primera decisió, de caràcter legal, té a veure amb la regulació jurídica –en el marc de la Constitució i/o una llei de reforma educativa– de la seva obligatorietat i gratuïtat. En quins trams de l'ensenyament es preveu? Només a la primària o també en alguns cursos anteriors i posteriors? Es van estenent progressivament els anys d'escolarització? Aquestes preguntes són exemples

que porten a pensar en la universalitat del dret a l'educació més enllà d'una etapa educativa concreta, aspecte que han evidenciat diversos informes internacionals que posen en relleu que avui és del tot imprescindible l'educació secundària obligatòria per qualificar la futura ciutadania tant per accedir al mercat de treball com a una vida culturalment i socialment digna.

La segona decisió és el compliment del precepte legal a la pràctica. Es compleix el principi de gratuïtat? Es construeixen prou escoles públiques perquè arribi a la majoria o a tota la població? Ens referim, òbviament, a la sensibilitat i el compromís dels poders públics perquè l'educació sigui una prioritat. Ras i curt: quin és el percentatge del PIB que es destina a l'educació? Però no únicament això, sinó, a més, quins són els recursos que es destinen a l'escola pública? I quins ajuts i subvencions al sector privat? I la pregunta clau: hom pensa que l'Estat democràtic ha de garantir un servei públic per a tota la ciutadania –si parlem de ciutadans i ciutadanes com a subjectes de drets– o cal deixar-ho, també i cada vegada més, en mans del mercat –de clients o persones consumidores que trien i compren un producte? Enfortim l'Estat o el debilitem. Heus aquí el dilema. És a dir, s'apliquen polítiques socials o de caràcter netament neoliberal?

La tercera decisió té a veure amb les condicions d'escolarització: ràtios d'alumnes, recursos i material curriculars, estat dels edificis, situació de les escoles, qualitat de l'ensenyament, formació del professorat, jornada escolar. Per exemple, en molts països de l'Amèrica Llatina la prioritat havia estat cobrir l'escolarització de tots els infants encara que fos en jornades escolars molt curtes, en torns de matí, tarda i fins i tot de nit. Els darreres anys, però, també s'ha convertit en un objectiu prioritari l'ampliació de la jornada escolar, per atendre millor els sectors socialment més desfavorits.

Ara bé, el compliment del dret a l'educació està condicionat per molts altres factors relacionats amb la pobresa, la injusta redistribució dels béns i les desigualtats socials i culturals. Si bé s'ha produït el desenvolupament de les societats, i la Convenció dels Drets dels Infants de 1989 reconeixia el període d'infància de 0 a 18 anys i el principi d'interès prioritari de l'infant, exercir el dret a l'educació, per exemple, està vedat als infants que han de treballar temporalment –o gairebé sempre– per ajudar la seva família. O a tots aquells infants i adolescents que, afectats per un risc elevat de vulnerabilitat i exclusió social, es veuen obligats a deixar l'escola. Per això, algunes polítiques educatives, a banda de les beques i els ajuts per material i menjador, donen una

assignació econòmica mensual a les famílies –sobretot a les mares– perquè els nens i les nenes no hagin de treballar i puguin assistir a l'escola.¹

També hi ha altres aspectes que es comenten a continuació, en analitzar què passa en el conjunt de Catalunya i Espanya.

2. EL CAS DE CATALUNYA I D'ESPANYA EN TRES VIATGES

La història de l'educació en aquest context evidencia de manera diàfana un primer viatge en què, partint d'una situació absolutament precària, s'arriba a «El Dorado» educatiu. Un segon viatge que significa una reculada enrere espectacular. I un tercer viatge en què el dret a l'educació va en ascens fins a representar una autèntica revolució des del punt de vista quantitatiu.

El primer viatge arrenca des del segle XIX i es tanca amb la Segona República. La primera regulació important del dret a l'educació és a la Llei Moyano (1857), que estableix per primera vegada l'educació primària obligatòria i gratuïta de 6 a 9 anys, si bé a la pràctica l'Estat es desentén d'aquest objectiu i delega en gran part la responsabilitat en l'Església, que durant l'època de la Restauració construeix els seus grans edificis escolars. La Segona República, en canvi, representa un gir radical a favor de l'educació pública perquè l'Estat pensa que és la seva funció impulsar-la, en detriment de l'escola privada. I per això construeix milers d'aules escolars en molt poc temps, i a Catalunya, durant la Guerra Civil, per l'acció del CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada) s'aconsegueix oferir prou places perquè cap infant no quedi sense escola.

El segon viatge, que transcorre durant la dictadura franquista (1939-1975), és un retorn al túnel del temps. El dret a l'educació queda seriosament tocat per diversos flancs. En l'aspecte quantitatiu: no hi ha cap pla de construccions escolars fins a l'any 1953; l'any 1966 hi havia un milió d'infants sense escolaritzar; i l'ensenyament va ser obligatori, fins a 1970, només fins a 12 anys. La Llei general d'Educació, que preveu l'obligatorietat i gratuïtat de l'ensenyament fins a 14 anys, tampoc no es compleix a la pràctica. D'altra banda, el

¹ Hi ha un parell de pel·lícules que són molt il·lustratives d'aquestes precàries condicions d'escolaritat que perviuen en el present, ja que mostren les dificultats de garanties del dret a l'educació. El documental de Pascal Plisson (2013) *Sur le chemin de l'école* (Camí a l'escola) mostra la quantitat de quilòmetres que han de fer els nois i les noies, per camins difícils i a vegades perillosos, per anar a l'escola. I en l'altre, de Hana Makhmalbaf (2007), *Buda az sharm foru rikht* (Buda va explotar per vergonya), es visualitzen les dificultats d'una nena per anar a l'escola, obtenir un simple quadern o un llapis, així com un lloc per seure en una aula massificada i en precàries situacions. Una ficció ben real.

sector privat –sobretot l'Església–, en connivència amb l'Estat, controla bona part de l'ensenyament. I el fort control ideològic en tots els àmbits escolars atempta contra el cor de la pluralitat democràtica i de la renovació pedagògica, amb l'oferta d'un currículum molt tradicional, tant pel que fa als mètodes com als continguts.

El tercer viatge s'inicia a la transició, una època de fortes mobilitzacions socials de la comunitat educativa per fer efectiu el dret a un ensenyament obligatori i gratuït. En aquest recorregut hi ha, almenys, tres parades importants: l'acció complementària però molt compromesa dels ajuntaments; els Pactes de la Moncloa –un acord entre els grups parlamentaris durant el govern de la UCD (Unió de Centre Democràtic)– i, sobretot, la reforma educativa que planteja la LOGSE (Llei orgànica 1/1990, de 3 d'octubre, d'ordenació general del sistema educatiu), que regula per primera vegada l'extensió de l'ensenyament obligatori i gratuït fins a 16 anys, en el marc d'un sistema comprensiu. Un principi que es fa realment efectiu, a més d'aconseguir-se l'escolarització de quasi tots els infants de 3 anys, i un fort contingent d'estudiants universitaris. Es tracta d'un dels índexs més alts d'Europa, encara que la taxa de titulacions intermèdies –Formació Professional i batxillerat– és molt inferior a la mitjana europea. Vaja, una autèntica revolució pel que fa a la democratització de l'ensenyament, encara que amb algunes ombres.

3. DEL DRET A L'EDUCACIÓ AL DRET A UNA BONA EDUCACIÓ

És prou sabut que l'escolarització és una condició necessària però no suficient per al compliment del dret a l'educació. Perquè no sempre s'assoleix la necessària igualtat d'oportunitats. Aquestes són asimètriques entre països, i internament entre diferents grups socials en funció de l'origen familiar, ètnic, econòmic i social. I en relació amb el capital cultural dels pares i, sobretot, de les mares. Vaja, que el dret a l'educació no té la mateixa qualitat ni significa el mateix per a tota la població.

Les desigualtats es localitzen en dos moments del procés d'escolarització. En l'accés i la qualitat d'ensenyament: la tria d'una bona escola no depèn només de la situació econòmica, sinó d'un cert grau de coneixement de l'oferta educativa, cas en què les classes baixes juguen amb clar desavantatge. Segons diversos estudis, no hi ha evidències que s'identifiquin diferències apreciables entre els centres públics i privats, però sí que n'hi ha que mostren fortes diferències internes de qualitat entre els centres d'aquests dos models escolars.

Les desigualtats també són perceptibles en els resultats. Les altes taxes de repetició –una mesura anacrònica–, fracàs i abandó escolar guarden una correlació estadística amb els diferents grups i classes socials. I les polítiques i mesures de compensació escolar i de discriminació positiva envers l'alumnat socialment i acadèmicament més vulnerable no són suficients per aconseguir un cert anivellament cultural i perquè l'ascensor s'enlairi gaire amunt. En el cas d'Espanya, per exemple, tampoc no són suficients els esforços que es fan des de les anomenades escoles de les segones oportunitats –com és el cas, per exemple, de les escoles d'educació de persones adultes– per aconseguir arribar, en acabar l'educació secundària obligatòria, amb prou feines a la meitat de les taxes d'èxit escolar que s'obtenen als altres països de la Unió Europea.

Però el dret a una bona educació i, per tant, a una igualtat d'oportunitats, no es juga només a l'escola, sinó que cada vegada més creix la influència de la família i de l'entorn. Aquesta i altres qüestions situen el tema al moll de l'os: totes les famílies disposen de temps, disponibilitat i capacitat per ajudar els seus fills i filles a fer els deures o ajudar-los en qualsevol mena de treball? I quan el reforç de l'escola no existeix o no és suficient, es poden permetre contractar-ne un de privat? A les llars es disposa de llibres i altres productes culturals, i es contagia l'hàbit lector i la curiositat pel coneixement? Com ocupen el temps lliure les famílies els caps de setmana i durant les vacances –les que poden gaudir d'aquests espais–: quins són el grau, la qualitat i l'acompanyament en el descobriment i el gaudi cultural? Quines activitats extraescolars porten a terme, majoritàriament, els infants i adolescents dels diversos grups socials? Aquestes preguntes volen posar de manifest que l'escola actual ha perdut el monopoli del saber: del discurs dominant i fins i tot exclusiu del professorat i del llibre de text. Perquè els espais per obtenir informació, aprendre i formar-se s'han multiplicat de manera exponencial. Tant pel que fa a la xarxa com a la realitat. Es tracta d'espais individuals i col·lectius, de xarxes d'aprenentatge cada vegada més diverses. D'espais sedentaris i nòmades. Tenir possibilitats d'accedir en condicions a aquests nous espais és la condició necessària per gaudir plenament del dret a l'educació, a una bona educació.